

Богдан БОДНАРЮК,
Станіслав ХІЛЬЧЕВСЬКИЙ

ДИНАМІКА СІЛЬСЬКОГО РОЗСЕЛЕННЯ НА ТЕРЕНІ МОЛДАВІЇ У ПЕРІОД ПІЗНЬОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ (ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ)

Приступаючи до ретроспективного аналізу динаміки сільського розселення в межах Молдавії у добу пізнього Середньовіччя (до якої входили й землі Буковини), доречно коротко зупинитись на визначенні (вибірково) древності сіл та селищ окресленого регіону. В узагальнено-ілюстративному плані відповідну таблицю склав свого часу відомий радянський дослідник Л. Полевой [3, с. 132]. Його статичні дані дозволяють прослідкувати ряд тенденцій, пов'язаних з хронологічним визначенням та порівняльним узгодженням даних молдавсько-слов'янських середньовічних писемних джерел (грамот, літописів, хронік, дарчих листів) і археологічних. Слід також зазначити, що дослідник використав матеріали, пов'язані з виникненням і трансформацією місцевих топонімів в усіх фазах розвитку – первісному, перехідному й повному.

Згідно тверджень Л. Полевого [3, с. 135], Б. Урланіса [6, с. 115-116] та Г. Федорова [8, с. 72], у сільському розселенні Молдавії XIV-XV ст. можна чітко виділити дві групи населених пунктів, назви котрих згадуються в джерелах. В одну з них входять села з повними топонімами, тобто давні й постійно заселені місця, назви яких вже встигли сформуватися. Це – відносно стабільна частина розселення. Друга група містить селища (спустошені місця заселення) й пустоші, що відводились під заселення. У першій половині XV ст. динамічна, тобто та, котра перебувала в русі, частина розселення складала біля 48% усіх згаданих у тогочасних джерелах пунктів заселення. До цієї епохи належить найбільша кількість перших згадок селищ (16 %), які відводились для заснування сіл й котрі входили у динамічну частину місць заселення. Решту – 31,7 % складали села з первісними та перехідними топонімами.

У другій половині XV ст. картина розселення суттєво змінюється. Доля (частка) динамічної частини розселення різко падає, майже у три рази, до 17,2 %. Значне домінування кількості місць заселення,

вперше вказаних у документах першої половини XV ст., слід віднести переважно за рахунок саме динамічної частини розселення. У процесі феодалізації вишир з господарського домену лише до середини XV ст. масово жалувались (надавались) під заселення численні пустоші й селища. В період 1391-1450 рр. нове закріплення господарями Молдавії феодалної власності на місця заселення охопило 455 пунктів (50,5 %), з котрих: 82 пустоші, 29 селищ, 71 село з первісними топонімами, 47 сіл з перехідними топонімами й 226 сіл з повними [18, с. 27]. З 1451 по 1500 р. лише 56 пунктів (9,3 %) заселення були дарованими володіннями (9 пустошів, 2 селища, 8 сіл з первісними топонімами, 3 села з перехідними топонімами, 34 села з повними топонімами), а решта – біля 585 (90,7 %) – підтверджені спадкоємцям або придбані від попередніх власників старі села. У даному процесі населені пункти Буковини займали на кінець XV ст. близько 12 % від загальної кількості [18, с. 28].

Також важливо відзначити, що у другій половині XV ст. завершується процес феодалізації Дністровсько-Карпатського регіону вишир. Вичерпуються земельні резерви домену молдавських господарів, общинних та інших вільних, с точки зору сількогосподарського використання, земель, внаслідок чого припинились масові дарування сіл світським землевласникам. На цей же період припадає завершення докорінних демографічних змін на селі, уповільнюється процес активного сільського розселення у Молдавії (й зокрема на терені Буковини), котрий співпав з етапом завершення становлення феодалної системи землеволодіння у країні [10, с. 45]. За даними джерел, на середину XV ст. в Молдавському князівстві нараховувалось біля 1600 сіл (це близько 32 000 родин), з них біля 350 сіл розташовувались у Буковинському краї. На 1591 р., для якого існують перші документальні статистичні дані, сільське населення Молдавії нараховувало 38 000 сімей (родин), з них біля 8,5 % припадало на Буковину [17, с. 52].

З іншого боку, особливості динаміки сільського розселення у XIV – середині XV ст. в Дністровсько-Карпатському регіоні (з урахуванням археологічних даних) пов'язані з падінням чисельності заселеності у XII – першій половині XIII ст. через рух кочовиків, а з середини XIV ст., з появою на європейській арені Молдавського феодалного князівства, інтенсивність розселення збільшується.

Грунтуючись на підрахунках вже згадуваного Л. Полевого [3, с. 133-134], можна зробити висновок, що за сторічний період (середина XIV – середина XV ст.) темп приросту кількості сіл склав 95 %, а темп зростання – 195 %, тобто зріс майже удвічі. Динаміка розселення у Молдавії XIV ст. в цілому, не дивлячись на коливання приросту, характеризується збільшенням темпів росту за законами арифметичної

прогресії з різницею, котра дорівнює двом. Дана тенденція була властива й для Буковинських земель протягом XIV-XV ст., оскільки вони теж зазнали етно-демографічних змін внаслідок процесу переселення [15, с. 69].

Переселення слов'ян у Дністровсько-Карпатський регіон відбувалось з півночі, з Галицького Прикарпаття. Після монгольського нашествя середини XIII ст., як вважають В. Пашуто [4, с. 106] і Б. Греков [1, с. 85; 2, с. 57-58], чисельність населення Галицької землі навіть збільшилася через те, що туди стікались люди з інших розорених слов'янських земель. Вони селились у північній частині Дністровсько-Карпатських земель, котрі до середини XIV ст. входили до складу Галицького князівства. Археологічні дані свідчать про появу багатьох поселень Північної Буковини у післямонгольський період. Османські завоювання XIV ст. на Балканах викликали також еміграцію болгар та сербів у землі на північ від Дунаю, зокрема в Молдавію [13, с. 47]. Колонізаційний рух спочатку був спрямований у Східне Прикарпаття, де у другій половині XIII – на початку XIV ст. існувала «нічийна» важкодоступна гірська та передгірська лісова смуга за межами володінь сусідніх держав – Угорщини, Польщі, Литви та Золотої Орди.

Міжкордонна смуга була продовженням такої ж «нічийної» землі в Північних Карпатах за межами прикордонних засічних ліній (*ultra indagines*), які відділяли у XI - XIV ст. Угорщину від Польщі й Галицької Русі. Ця територія притягувала залежне населення, котре тікало від феодалних, релігійних та інших переслідувань [5, с. 94]. Саме воно сприяло активізації етно-демографічних процесів на даній території. Загалом, динаміка сільського розселення у Молдавському князівстві в XIV-XV ст. у підсумку призвела до виникнення низки середньовічних міст. Посилення густоти сільського розселення та щільності населення, розвиток сільськогосподарського виробництва й поглиблення суспільного розподілу праці, нарешті розвиток торгівлі, стали економічними передумовами формування міських ремісничо-торгівельних пунктів [3, с.139].

Розглянемо для прикладу ряд міст Буковини (згідно з історичними даними), де у подальшому почало досить швидко концентруватись і зростали місцеве населення на тлі поступової загальної урбанізації.

Сірет. Місто було закладене на одноіменній річці, від якої отримало свою назву. Селище, котре утворилось на середину XIII ст., у другій половині XIV ст. починає переростати у місто, – тобто набуває рис міського ремісничо-торгівельного центру, де помітне місце займає продукція, вироблена німецькими та вірменськими колоністами (підтверджується археологічними даними). Вірменська

парафія Сірету названа у кондаці католікоса Теодороса II від 1390 р. В 1370 р. місто стало єпископським (*civitas*). Наприкінці XIV ст. встановлюються тісні торгівельні зв'язки зі Львовом, де згадуються сіретські купці Йоган Цимерман, Генріх Шонебек, Якоб Зомерштейн та ін. Торгівля сіретських купців приносила значні митні й ринкові збори державній скарбниці, котрі у 1384 р. воєвода Петро Мушат передав на користь місцевого домініканського монастиря. У торговому привілеї, що був дарований господарем Олександром львівським купцям в 1408 р. Сірет згадується як один з головних торгових пунктів на шляху між Сучавою та Львовом [11, с. 65].

У 60-ті – 70-ті рр. XIV ст. Сірет вже стає значним економічним, а також адміністративним, культурним та церковним центром. Тут був господарський двір і за часів господаря Лацко головна його резиденція, звідки у 1370-1371 рр. здійснювалось дипломатичне листування молдавського правителя з папою Урбаном V. В Сіреті мешкала й мати господарів Петра і Романа, ревня католичка Маргарита Мушата. Вона збудувала у місті домініканський монастир та нову католицьку церкву. Разом з францисканським монастирем, що вже існував, та іншими храмами (у тому числі й православними) вони склали католицький єпископський центр Молдавії. Наприкінці XIV ст. місто отримало самоврядування [11, с. 66].

Байя. Це поселення, розташоване на р. Молдова, формувалось як місто протягом XIV ст. З другої половини сторіччя починає розвиватись міське виробництво, удосконалюються техніка і технологія обробки деревини, здобичі й обробки заліза та кольорових металів. У 80-ті рр. XIV ст. в місті з'являються перші колоністи – німці, греки, вірмени, поляки і угорці з країн Центральної Європи, Польщі й Трансільванії. Формується також місцевий ринок, де входять у обіг молдавські монети господаря Петра Мушата (1374-1392) й угорських королів – Людовика I (1342-1382) і Марії (1383-1385). Міське купецтво встановлює зв'язки зі Львовом, Трансільванією й Валахією. На початку XV ст. у місті з'являються кам'яні будівлі нового католицького храму і монастиря, засновується католицька єпископія. Проте більшість мешканців, як відзначає Ватиканський акт 1413 р., складають «схизматики» тобто православні. За часів господаря Олександра (1400-1432) в місті формується ринок («тирг») [14, с. 115].

Сучава. Як феодалне місто дане поселення почало формуватись ще наприкінці XIII ст. Населення спеціалізувалось на господарському виробництві. У другій половині XIV ст. територія (площа) міста складала 20 га. З кінця століття біля міста починає розвиватись видобуток заліза, формується місцевий ринок; у обігу – молдавська монета Петра Мушата і його наступника Стефана. Значний відсоток населення

(біля 30 %) на початок XV ст. складали слов'яни (русини). Протягом 80-х – 90-х рр. XIV ст. тут зводиться резиденція («куртя») молдавських господарів (два замки й палац). За Петра I Мушата Сучава стає столицею Молдавії. Перша писемна згадка про місто датується 1388 р. Якщо наприкінці XIV ст. в Сучаві мешкало близько 2000 жителів, у середині XV ст. їх кількість збільшується до 5000, а площа міста дорівнює вже 65 га. В XV-XVI ст. Сучава стала одним з найбільших культурних, економічних і військово-політичних центрів країни [14, с. 118].

Роман. Дане місто виникло на лівому високому березі р. Молдова біля броду, який був складовою частиною однієї з головних трас «молдавського» торгового шляху, що йшов від Сучави та Байї до Львова і придунайських міст (з відгалуженням на Яси та Пятру). Перші документальні джерела згадують про Роман як місто в останній чверті XIV ст. На його території до 1392 р. була зведена деревоземляна фортеця (фіксується за актом господаря). Основний оборонно-фортечний вал Перебиківського городища XIII-XIV ст. на правому березі Дністра (поблизу Хотина) має спільні (типові) риси з укріпленнями Романа. Вчені зробили висновок, що романська фортеця була зведена в традиціях давньоруської оборонної архітектури буковинськими майстрами. Населення Романа складалося з молдаван, слов'ян та німців. На кінець XIV ст. населення міста сягало приблизно 800 чол. В документах першої половини XV ст. Роман згадується як «Нижній торг» («Тиргул де жос»). Наприкінці XIV ст. кількість мешканців зросла до 2000. Міське самоврядування – шолтузи, войти, пригарі, у Романі (за даними джерел) сформувалось лише на початок XVII ст. [14, с. 131].

Бакеу. Це місто виникло біля впадіння р. Бистриця у Сірет на початку XV ст. Досить швидко воно стало важливим вузловим пунктом комунікаційних шляхів на Трансільванію, Валахію, у придунайські міста. Судячи з господарської грамоти від 1408 р. Бакеу перетворився на значний торгівельний центр, де львівському купецтву було дозволено безмитно закуповувати велику рогату худобу та овець. Через місто проходила також прикордонна митниця, котрій підпорядковувались інші два митні пункти на Брашовській дорозі по р. Тазлеу. З середини XV ст. Бакеу набуває функцій адміністративного та політичного характеру. Двір господаря Молдавії було збудовано наприкінці XV ст. й вперше згадано в акті 1491 р. У 90-х рр. XVI ст. місто одержало право самоврядування: войти і пиргарі Бакеу вперше названі в документі 1621 р. Населення складалось зі слов'ян та молдаван [16, с. 39].

Пятра. Це містечко виникло біля р. Бистриця. На пагорбі Битка Доамней (територія міста) археологами було відкрито феодальне деревоземляне укріплення кінця XII – початку XIII ст., знайдені монети

угорського короля Бели III (1172-1196), що свідчить про торговельні зв'язки міста із сусідніми країнами. Слід також відзначити, що місто виросло поблизу великої феодальної резиденції, на землях крупного молдавського боярина і магната Крачуна Белческула (згідно грамоті 1414 р.); крім того, назва міста згадується в «Списку міст руських» (90-ті рр. XIV ст.) під назвою «Корочюнов камень». Пятра остаточно перетворюється на місто протягом першої половини XV ст., коли виник тирг і було завершено будівництво Бистрицького монастиря [9, с. 153].

Хотин. Заснований слов'янами Хотин – древнє місто і фортеця Галицько-Волинської Русі. Як відомо, воно увійшло до Молдавського князівства невдовзі після свого виникнення. Від самого початку Хотин розташовувався біля броду й перевозу через Дністер, на дорозі з Кам'янка-Подільського на Дорохой та Сучаву. Як митний пункт місто згадується у привілеї 1408 р. молдавського господаря львівським купцям. [3, с. 140].

Шипинці. Зараз це село з тією самою назвою на березі р. Совиця, поблизу Чернівців. Археологічні розкопки, які проводилися українськими вченими у минулому столітті на території Шипинців, показують, що це слов'янське поселення, яке існувало з середини XIII ст., у XIV-XV ст. стало великим торгівельно-ремісничим поселенням на торговому шляху зі Львова до Молдавії. Наприкінці XIV – першій половині XV ст. містечко Шипинці було адміністративним центром «Шипинської землі», до котрої входили Хотинська, Цецинська й Хмелевська волості. З середини XV ст. дана відособлена політико-адміністративна одиниця Молдавського князівства втратила своє значення у зв'язку із переміщенням економічного центру області до Чернівців [3, с. 141].

Хмелев. Уперше він згадується в «Списку міст руських» у 90-х рр. XIV ст. як «Містечко на Черемоші». В офіційних молдавських документах першої половини XV ст. Хмелев фігурує як фортеця, замок («castra»). Це деревоземляне і досить потужне укріплення розташовувалось на підвищенні у долині р. Черемош, на території сучасного с. Карапчів. Хмелев у першій половині XV ст. був центром управління волостю, а також її організуючим економічним осередком. Однак він завжди знаходився осторонь від головних торгівельних шляхів поблизу кордону з Польщею, у постійній військовій небезпеці, й тому так і не почав відігравати суттєвої ролі у господарському житті своєї аграрної волості, зберігаючи переважно лише військово-оборонну функцію [12, с. 85].

Чернівці. Селище Чернівці у XIV-XV ст. знаходилося на правому березі р. Прут. Воно виникло після зруйнування в XIII ст. першопочат-

кового давньоруського укріплення на лівому березі річки, на території сучасного с. Ленківці. Розвитку нового поселення сприяла близькість фортеці на пагорбі Цецино, де протягом XI-XIII ст. існувало деревоземляне укріплення, а в XIV-XV ст. – кам'яний замок, котрий став адміністративним центром спочатку «Цецинської волості» (на 1433 р.), а надалі – т. зв. Цецинської держави (біля 1435 р.), колишньої «Шипинської землі». Вперше Чернівці як торговий, митний та перевозний пункт на Великому молдавському міжнародному шляху згадується у привілеї львівським купцям від 1408 р.

Сприятливе розташування біля броду через р. Прут поруч з важливим оборонним і політико-адміністративним центром Молдавського князівства – фортецею Цецин, близькість торгового шляху, перемістили сюди економічний центр області, перетворили Чернівці на ремісничо-торгівельне поселення, у подальшому – в місто, з притаманними йому не лише господарськими, але й військово-адміністративними та іншими функціями. Фортеця й ремісничо-торгівельне поселення згодом утворили місто. Вже як місто Чернівці фігурують у молдавській грамоті 1490 р. [3, с. 152].

Дорохой. Вперше він згаданий як митний пункт на шляху із Сучави на Кам'янець-Подільський, через Хотин, у відомому привілеї львівським купцям 1408 р. Під 1459 р. у молдавських документах Дорохой фігурує як місто. В другій половині XV ст. він стає адміністративним і торговим центром Молдавії [12, с. 86].

Ботошани. Поселення розташовувалось у верхів'ях р. Сітна. Перша документальна звітка про Ботошани відноситься до 1390 р. й свідчить, що на той час містечко відігравало роль торговельно-ремісничого центру. Воно згадується серед числі вірменських колоній-парафій кондака католікоса Теодороса II, і потім – у 1410 р. й 1457-1460 рр. в кондаках Яковбоса і Аристакеса. У 1439 р. Ботошани були розорені татарами [12, с. 88].

В контексті висвітлення етно-демографічних аспектів розвитку середньовічних міст Молдавського князівства зазначимо, що чисельність місцевого населення у XIV-XV ст. можна визначити лише дуже приблизно через брак відповідних (і достовірних) даних. Розрахунок загальної кількості мешканців міст Пруто-Дністровського регіону та її зміни побудований на умовному дорівнюванні відомих тогочасних містечок і міст до міських поселень (Сучава, Роман, Чернівці, Хотин), заселеність котрих встановлювалась та визначалась дослідниками непрямым шляхом: за розмірами міських площин, можливій щільності населення, через порівняльно-історичні паралелі. Наприклад, Л. Полевой за містечко приймає населений пункт з числом мешканців (людністю) менше 500, у середньому 200-300 чоловік.

Чисельність населення малих міст за його розрахунками – від 600 до 800 чоловік, середніх – від 1000 до 1500 і великих – понад 2000 жителів [3, с. 155]. Такі самі базові цифри (з дрібними розходженнями) пропонує і Б. Урланіс [7, с. 119].

Грунтуючись на даних цих дослідників, можна констатувати, що на долю Буковинських земель у першій половині XV ст. припадає біля 14 % загальної кількості міського населення регіону. З другої половини XV ст. слов'янське населення Буковини безперервно поповнюється новими переселенцями з Галичини та Поділля. В містечках краю продовжують активно селитися угорці і німці, вірмени та євреї (з XVI ст.). Цікавими є й дані стосовно динаміки процесу розселення в Дністровсько-Карпатських землях у середині XIV – першій половині XV ст. Необхідно лише додати, що в русинських селах Буковини середня людність була вищою, змінюючись протягом означеного періоду від 110 до 130 мешканців; для порівняння – динаміка неслов'янських поселень дорівнювала 70-80 мешканцям за 100 років.

Певне уявлення відносно людності поселень XIV-XV ст. у Північній Буковині можна скласти й за протяжністю їх площин. Наприклад, села Рипужинці й Кучурів мали довжину 450-600 м, що при можливій ширині приблизно 100-150 м, складало 5-7 га, а кількість господарських садіб – 25-30 (це дорівнювало саме 110-130 мешканцям) [3, с. 160].

Викладений у статті історико-демографічний матеріал необхідно підкреслити, що етноси Пруто-Дністровського регіону, й зокрема Буковинських земель, протягом доби Середньовіччя зазнали досить суттєвих міграційних і кількісно-складових змін, що упродовж XVIII – XIX ст. призвели до формування нової етно-демографічної мапи даної території, з новими національно визначеними (сформованими) групами, новою чисельністю, густотою та щільністю населення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Греков Б.Д. Древнейшие судьбы Западной Украины // Новый мир, 1939. № 10-11.
2. Греков Б.Д. Древнейшие судьбы славянства в Прикарпатских областях // Вестник АН СССР, 1940. № 10-12.
3. Полевой Л.Л. Очерки исторической географии Молдавии XIII – XV вв. Кишинёв, 1979.
4. Пауто В.Г. Очерки истории Галицко-Волынской Руси. М., 1950.
5. Ставровський О. Словацько-польсько-українське прикордоння до XVIII століття. Братіслава–Пряшев, 1967.

5. Урланис Б.Ц. Общая теория статистики. М., 1973.
7. Урланис Б.Ц. Рост населения в Европе. Опыт исчисления. М., 1941.
8. Фёдоров Г.Б. Население юго-запада СССР в I – начале II тысячелетия н.э. // Советская этнография, 1961. № 5.
9. Constantinescu-Neamţu M. Depresiunea Cracăului şi a Bisriţei din punct de vedere antropogeografic. Piatra-Neamţ, 1940.
10. Giurescu C.C. Țiguri sau oraşe şi cetăţi moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XII-lea. Bucureşti, 1967.
11. Giurescu D.C. Țara Românească în secolele XIV şi XV. Bucureşti, 1973.
12. Matei M.D. Studii de istorie orăşenească medievală (Moldova, sec. XIV-XVI). Suceava, 1970.
13. Nistor I. Istoria Bucovinei. Bucureşti, 1961.
14. Nistor I. Ronăanii şi Rutenii în Bucovina. Studiu istoric şi statistic. Bucureşti, 1915.
15. Panaitescu P.P. Обştea ţărăneasă în Țara Românească şi Moldova. Orînduirea feudală. Bucureşti, 1964.
16. Porumbescu I. Ceva despre trecutul şi prezentul Bucovinei. Cernăuţi, 1889.
17. Roman L. Locuitorii Bucovinei // Revista istorică, 1995. № 9.
18. Trebici V. Bucovina. Istorie şi demografie // Septentrion, 1990. № 1.

Подписка 2010

На международный исторический журнал

Русин

объявлена подписка в Республике Молдова

Подписной индекс - 31808

Журнал выходит четыре раза в год

Подписаться на журнал можно в любом отделении связи

**Отдельные номера журнала можно приобрести
в Общественной ассоциации «Русь»
(тел. для справок 28-75-59)**